

Херсонський обласний краєзнавчий музей

НЕНАУКОВІ ЗАПИСКИ

СПОГАДИ СПІВРОБІТНИКІВ ХЕРСОНСЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ПРО ОКУПАЦІЮ МІСТА

Херсон – 2023

УДК 355. 48 (477-651.2:470-651.1) «2022»: 341.324 (477.72-25)

Н 51

Редколегія:

Автор ідеї і керівник проекту Гончарова О. С.

Редактори Мусійко В. В., Аскурава М. З., Підгайний М. М., Чорна К. Д.

Передмова Мусійко В. В.

Фотограф Ніколаєва В. Н.

Н 51 Ненаукові записки: спогади співробітників Херсонського обласного краєзнавчого музею про окупацію міста. – 2023. – 52 с.: іл.

У збірці співробітники Херсонського обласного краєзнавчого музею діляться спогадами про окупацію Херсона російськими військами.

Опис подій цього страшного часу тісно переплітається з особистими переживаннями краєзнавців.

УДК 355. 48 (477-651.2:470-651.1) «2022»: 341.324 (477.72-25)

© Херсонський обласний краєзнавчий музей, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	.....	3
Марина Аскурава	СПОГАДИ	9–10
Людмила Білай	СТОРІНКИ МОГО ЖИТТЯ, ЯКІ НІКОЛИ НЕ ЗАБУДУТЬСЯ	11–12
Наталья Година	РОЗПОВІДЬ	13–14
Ольга Гончарова	ЩОДЕННИК НЕ МОЄЇ ВІЙНИ	15–27
Антон Громов	ПТАХИ ВІЙНИ	28–29
Елла Громова	ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЄ. ВЕЧІР	30
Ганна Захарієвич	СПОГАДИ ПРО ПОЧАТОК ВІЙНИ. УРИВОК ЗІ ЩОДЕННИКА ...	31
Олена Єременко	СПОГАДИ	32
Алевтина Мелентьєва	ЩОДЕННИК	33–34
Вікторія Мусійко	ПРО ЩО РОЗПОВІСТЬ ГОРЛИЦЯ	35–43
Валерія Ніколаєва	11 ЛИСТОПАДА 2022 РОКУ	44–45
Михайло Підгайний	ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ. ЩОДЕННИК ОКУПАЦІЇ	46–50

ПЕРЕДМОВА

У листопаді в херсонців з'явилась ще одна святкова дата – день звільнення міста від російських окупантів. У цей день ми згадуємо страшні випробування, що випали на долю Херсона і його мешканців. Час, коли кожен робив вибір, на чиєму боці він буде довіку – Батьківщини чи загарбників. Ми пишаємося тим, що більшість херсонців були і лишаються патріотами України!

Під час окупації Херсонський обласний краєзнавчий музей опинився в центрі ідеологічної боротьби. Це було не випадково. Адже особлива увага росіян прикута саме до історії двох країн. Увага в даному випадку – це не бажання дослідити, всебічно проаналізувати, а бажання перекроїти на власний розсуд, щоб історія почала слугувати ідеології країни-загарбника. На жаль, хоча і цілком очікувано, тодішнє керівництво музею вибрало для себе шлях зради.

У розпачі, без будь-яких засобів для існування музейники все одно тягнулися до звичного місця роботи, щоб навіть безоплатно працювати в своїй рідній установі. Співробітники, неугодні директорці, безпідставно не допускалися до музею, аби згодом підступно звинуватити їх у неявці на роботу.

«В ваших услугах музей не нуждается», – саме так були сформульовані відповіді небажаним свідкам музейної зради. На наші пропозиції забезпечити хоча б найціннішу частину колекції музею, відповідали сміхом, криками і відвертою брехнею про те, що вжиті всі необхідні заходи.

А потім був морок переходу музею під егіду влади РФ.

Колаборантська діяльність директорки Тетяни Братченко позбавила співробітників можливості отримувати навіть мінімальні виплати «за простій». Вона почала використовувати це у своїх цілях, розповсюджуючи чутки про те, що українська влада не підтримує музей. Потім вона «героїчно добивалася» виплат співробітникам від рашистів і повернула частину музейників до роботи, щоб підтримати імідж активно працюючої установи, а радше себе як незамінного керівника.

Її численні інтерв'ю російським ЗМІ яскраво проілюстрували справжню позицію багаторічної очільниці провідного музейного закладу Херсонщини.

Сподіваємося, що тепер місцева влада нарешті усвідомила, що нарікання частини трудового колективу музею і громадськості міста щодо принципів роботи директорки були обґрунтованими, і на них варто було вчасно звернути увагу!

Деякі співробітники, які змушені були через життєві обставини працювати в музеї під час окупації, продовжували надавати інформацію про життєдіяльність закладу тим співробітникам, що виїхали за межі окупованої території. Частина колекції Літмузею (науково-літературного відділу ХОКМ) була таємно захована, не зважаючи на заборону директорки.

Про наміри росіян щодо викрадення культурної спадщини було цинічно повідомлено у телеграм каналах:

«30.10.2022. Министерство культуры Херсонской области активно содействовало эвакуации ценностей Херсонского областного краеведческого и Херсонского областного художественного музеев!

История, которая хранилась веками, теперь будет находиться в безопасном месте до улучшения ситуации в городе.

Мы считаем подобные решения более чем правильными. Если не предпринимать подобные меры, то действиями Киевского режима могут быть стерты культура и история нашей Родины.

Мы уверены, что в скором времени всё стабилизируется, но предпринятый шаг является сегодня единственно верным».

Наприкінці жовтня директорка музею наказала співробітникам скласти до сейфів колекцію предметів з дорогоцінних металів, замкнути експозиційні та фондові приміщення й більше на роботу не виходити.

Керівництво музею й частина співробітників, які активно підтримували окупантів, завчасно виїхали на лівобережжя Херсонської області. Керував пограбуванням музею за дорученням директорки завгосп, племінник її чоловіка, Андрій Ходченко.

У двір музею заїхали дві фури з невеличким краном і автівки, ймовірно феєсбешників.

Зі слів охоронців вдалося відтворити картину пограбування музею.

Далі ми цитуємо фрагмент зі статті «Окупанти повністю розграбували краєзнавчий музей у Херсоні» з сайту «Український дощ» (https://ukrain.com/okupanti_povnistyu_rozgrabovali_kraeznavchij_muzej_u_hersoni.html):

«Російські окупанти винесли всі експонати з Херсонського краєзнав-

чого музею. Про це свідчать фотографії, які опублікувало управління стратегічних комунікацій Збройних сил України в Telegram.

На кадрах видно, що у краєзнавчому музеї залишилися практично голі стіни. Вітрини розбито, експонати зникли.

«Ось так тепер виглядає Херсонський краєзнавчий музей з середини після адептів «русского мира», – ідеться в повідомленні.

Херсонський історико-краєзнавчий музей нараховував понад 170 тис. експонатів, в експозиції було виставлено приблизно 10 тис. Серед експонатів було одне з найкращих в Україні археологічних зібрань, де вік найстаріших знахідок – понад 7 тис. років. Зокрема, там презентували колекцію античних монет держав Північного Причорномор'я, а також скарби зі скіфських курганів.

Колекцію музею росіяни вивезли до Криму, повідомляло видання *El Pais*.

До відходу з Херсона росіяни готувалися заздалегідь – уже наприкінці жовтня взяли за привласнення української культури. Озброєні військові за допомогою кримських музейників та місцевих колаборантів стали вивозити експонати з херсонських музеїв.

Тепер у художньому та краєзнавчому музеях лишилися хіба що голі стіни та спорожнілі фонди. Росіяни вивезли до окупованого Криму кілька великих машин із найціннішими колекціями. Після звільнення Херсона співробітники музеїв, які не погодилися працювати на росіян, повернулися до своїх місць роботи, де їх зустріли спорожнілі виставкові зали.

Той день охоронець Анатолій Матвієнко добре пам'ятає. Це була його зміна. У музеї був ще один його колега – охоронець Анатолій Яткевич, а також завгосп, який допомагав росіянам вивозити експонати. «Страшне, як грабували. Мені здається, німці такого б не зробили», – емоційно розповідає Матвієнко.

Грабували краєзнавчий музей два дні. Уперше «експропріатори» приїхали 24 жовтня. Як розповідають охоронці, автобуси привезли з Криму сім десятків людей. «Силова підтримка» пограбування, імовірно, ФСБ, наставили автомати й наказали охоронцям, за їхніми словами, сидіти та не заважати.

«А самі з ящиками – і по всій території пішли ходити. Як мурахи: одні запаковували, інші хапали все», – розповідає охоронець Анатолій Ятке-

вич. Він припускає, що у групі були двоє жінок із кримського музею, бо з ними радилися щодо того, які експонати забирати. Росіяни казали, що експонати вивозять із Херсона до Криму, мовляв, для збереження від обстрілів ЗСУ, а після «переобліку» повернуть. На «переоблік» із краєзнавчого музею вивезли чотири великі машини з заклеєними номерними знаками. До того ж не все поїхало саме туди. «Феєсбешники ховали речі до своїх автівок. Приїхав їхній комендант, каже: «Покладіть усе в машину, бо для вас це погано закінчиться». «Вони щось – у машину, а переважно – крали», – пригадує Анатолій Матвієнко».

Після пограбування музею в російських телеграм-каналах почала з'являтися інформація про те, що колекцію Херсонського обласного краєзнавчого музею вивезли в Севастополь до Херсонського історико-археологічного музею. Частина колекції демонстрували в краєзнавчому музеї окупованого Генічеська.

11 листопада Херсон був звільнений від рашистських загарбників. Вже 15 листопада 2022 року Департамент призначив виконуючою обов'язки директора Херсонського обласного краєзнавчого музею Гончарову Ольгу Серафимівну, і вже 17 листопада нова директорка разом зі співробітниками й представниками СБУ увійшли до пограбованого музею.

З цього моменту почалася нова сторінка історії Херсонського обласного краєзнавчого музею.

За рік була відновлена робота понівеченого музею. Співробітники, не зважаючи на неймовірно важкі умови, змогли врятувати 160 тисяч музейних предметів від обстрілів і підтоплення. Важко перелічити обсяг роботи, який був виконаний за цей час! Під час побудови виставки «Херсонщина незламна» ми зрозуміли, що наші спогади періоду окупації витісняються з пам'яті як травматичні. Щоб зафіксувати цей страшний час Ольга Гончарова запропонувала видати спогади музейників.

Тривалий час у музеї видавалися збірки доповідей під назвою «Наукові записки». Зараз ми не маємо змоги проводити наукові конференції, писати доповіді й статті. Тому невеличку збірку спогадів херсонських музейників ми вирішили назвати «Ненаукові записки».

Наші спогади можуть видатися кострубатими і уривчастими. Майже всі намагалися фіксувати ті страшні події, але не вистачало сил і слів. Найбільш травматичний період, коли керівництво музею перейшло на бік РФ,

майже не знайшов відображення у цій збірці. У той час частина музейників виїхала з міста, декілька через життєві обставини працювала в музеї, а дехто це робив «за покликом серця». Можливо, з часом ми зможемо детально відстежити кожен день того страшного періоду.

Можливо, когось здивує, що наше місце роботи, наш улюблений музей, згадується не у всіх дописах. Ніхто не викреслив музей зі свого життя і серця. Але «музейне питання» виявилось для нас найболючішим в лиху годину. Момент для зведення рахунків і можливість максимально проявити нездорове бажання володарювати – саме таким часом стала війна для керівниці музею, а сил на боротьбу з нею не вистачило навіть у найактивніших опонентів директорки.

Спогади писали співробітники з різними життєвими ситуаціями: ті, що виїхали з окупованого Херсона, ті, хто залишився в місті, музейні пенсіонери і ті, хто перебував у декретних відпустках. Кожному з нас було неймовірно важко винести свої переживання на загальне обговорення, болісним виявилось перечитування та редагування, адже ці спогади дуже травматичні. Але розуміння, що згодом з пам'яті зітреться навіть важлива інформація, а тим більше деталі, змусила музейників виконати цю роботу.

Кожен співробітник вибирав ту форму самовираження, яка відповідала його можливостям і настроям. Хтось вів щоденник, у когось писалися вірші та оповідання. Ми намагалися максимально зберегти авторську стилістику і пунктуацію.

Збірка видана в час, коли наше місто намагається вижити під страшними обстрілами. Співробітники музею кожного дня, ризикуючи життям, продовжують працювати – убезпечують колекції, працюють з дітьми на деокупованій Херсонщині, займаються науковою, просвітницькою і виставковою діяльністю.

Ми робимо це з надією на Перемогу і мир!

Марина Аскурава

СПОГАДИ

23 лютого 2022 року я втомлена їхала з роботи, не було сил зайти в магазин за продуктами, ще на Новій пошті чекав пакунок... Більше я на завтра не відкладаю нічого. Я не вірила в те, що буде повномасштабна війна, заспокоювала рідних і знайомих. Тому жодної «тривожної валізи» не збирала. Мені довелося робити це вранці 24 лютого.

24 лютого 2022 року – дата, що назавжди закарбувалася в пам'яті кожного українця. Цей день ми добре запам'ятали на звук, на смак, на запах, адже життя розділилося на «до» і «після».

Того лютого ранку хтось поспіхом їхав з рідного міста чи села, рятуючи рідних, хтось організовував пункти допомоги, хтось поспішав до військомату. Попри розгубленість, українці швидко мобілізувались для порятунку свого життя, життя близьких і збереження незалежності країни.

24 лютого на роботу я не пішла, не хотіла лишати самих доньку, літню свекруху і кота. Зателефонувала секретарка і сказала, що можна не виходити. Оскільки вдома ніколи не робила запасів, в перші дні скуповувала продукти, життєво необхідні ліки, корм для кота, стояла в безкінечних чергах.

Через декілька днів, коли минула розгубленість, почали надходити новини про пошкоджені й пограбовані заклади культури, я почала телефонувати завідувачці свого відділу з пропозицією вийти на роботу, аби по можливості убезпечити музейну колекцію. Розуміла, що вивезти експонати змоги немає, але можна було хоча б захистити колекцію на випа-

док обстрілів. Адже що чекає попереду, ніхто не знав. Особливо шкода було експонати виставки «Музейні скарби», яку відкрили незадовго перед повномасштабним вторгненням і наповнили найкращими і найціннішими експонатами. У відповідь я почула, що все нормально, нічого поганого не станеться і немає причин для хвилювання. Ще декілька разів намагалася «достукатися» до керівництва, але безрезультатно.

Не скажу, що поведінка керівної ланки музею мене здивувала. Адже знала їхні симпатії й настрої. Розповіді про якісь таємні біологічні лабораторії в Херсоні та області дивували до 24 лютого. Потім стало зрозуміло, які канали вони дивились, на які наративи спирались.

У Вайбері була музейна група, яку створила директорка. Вже не пригадаю, що саме вона там писала в перші дні війни, але пам'ятаю аватарку з буквою Z співробітника, якого незадовго до 24 лютого взяли на роботу до нашого відділу.

В окупованому Херсоні ми прожили до 2 травня 2022 р. Перед виїздом забрала свою трудову книжку з музею. Аби забрати особисті речі, необхідно було телефонувати директорці особисто. Я не хотіла ані чути її, ані бачити, тому вирішила, що речі мене чекатимуть на робочому місці.

На той час вже знала, що деякі співробітники почали працювати в «новому» музеї, проводили заходи, будували виставки для окупаційної влади. Бачила відеоролики з відкриття виставок, де працівниця музею запевняла, як добре і весело стало жити. Вже на іншому відео та сама жінка з керівництвом музею, тримаючи в руках триколори, веселились на концерті біля бюста Суворову.

Вперше після 24.02.22 р. я переступила поріг музею вже після деокупації міста, наприкінці листопада. І хоча я знала про пограбування, бачила фото спустошеного музею, було нестерпно бачити пусті зали, потрощені вітрини, наче окупанти пограбували й понівечили рідний дім. Але повернення до роботи, хоча й у онлайн режимі, стало для мене рятівним колом. Дуже важливо відчувати підтримку колег, мати дні, наповнені роботою, і не мати часу на сумні думки!

Людмила Білай

**СПОГАДИ.
СТОРІНКИ
МОГО ЖИТТЯ,
ЯКІ НІКОЛИ
НЕ ЗАБУДУТЬСЯ**

З вікон квартири бачили, як їхали Перекопською ворожі танки і почалося: вранішні походи по магазинах у пошуках їжі взапас – чого чекати ніхто не знав. Про виїзд навіть не думали, тому що в Херсоні залишалася моя старша дочка.

Ходили по графіку в музей – підтримувати колекцію: провітрювання, прибирання, впорядкування. Якось вранці нас зібрали у директора і вона сказала, що скоро будемо працювати за рублі. Треба скласти списки тих, хто погоджується. Я сказала дівчатам, що так не зможу. Братченко кілька разів викликала мене і казала, що хоче щоб я працювала, щоб я добре подумала. На моє запитання: «Чого ви не поїхали з Херсона?», казала, що не може полишити музейну колекцію та і грошей немає, чоловік хворий. Колись визвала мене і запропонувала гуманітарну допомогу; її давали тим, хто погодився співпрацювати. Я сказала, що не голодна і працювати не зможу. Вона сказала, що мені в такому випадку треба виїжджати з міста.

Останній раз я приходила в музей 17 червня, запам'ятала, бо у однієї зі співробітниць був день народження. Підхожу до музею – на галявині військові з собакою – здивувалася. Двері музею відкрив якийсь здоровань у цивільному. Навкруги – кульки кольору прапора Росії. Питаю у дівчат: «Що за свято?» Кажуть, що день дитячого малюнка. Пішла на вихід, а там – група військових, перед якими виступає заступник директора. Холодок якийсь пробіг по шкірі. Після цього вже в музей не ходила.

Поїхали жити на дачу – на лівий берег. В Херсон приїздили на вихідні: помитися, попрати речі, спекти хліб. Кожного разу возили всі документи у рюкзаку і кота: не знаєш, що коли трапиться. Наносилися всього, скільки в житті не носили; машину довелось поставили у знайомих і не брати – боялися, що заберуть, були випадки. Їздили на тролейбусі на Острів через блокпости русні, а звідтіля – на дачу.

Звільнили Херсон 11 листопада 2022 року, а ми на лівому березі наче в окупації знову. Ще трохи потягнули – закінчували різні роботи. Наша дача на третьому причалі – русні там не було (на 2-му – були), але якось страшно стало. Вже 24-го домовилися з сусідом, він нас перевіз на правий берег човном. Було дуже лячно перетинати Дніпро, але далі тягнути не можна було (крім нас тільки сусіди і були). У нас все обійшлося. Вони лишилися там – у них велике господарство: кури, собаки. Пізніше дізналися, що вони тікали від русні, все покинули, ще їх обстріляли, поранили.

У Херсоні наш будинок знаходився біля Дніпра – жити під обстрілами лячно. Діти забрали нас до Львова. Там і досі чекаємо на повернення додому.

Наталя Година

РОЗПОВІДЬ

Як починаю згадувати, нервую...

Можна почати з мого дня народження, який співпав з початком війни. Великий солодкий пиріг, який я приготувала для іменинного частування в музеї, залишився вдома і довго лежав у холодильнику, тому що ніхто не міг їсти від стресу.

Протягом місяця я могла лише лежати на дивані, гортаючи сторінки соц-мереж і сайтів в пошуках обнадійливих новин. У музей попала не скоро. Щоб зайти в приміщення музею, потрібно було телефонувати і питати у директора дозволу. Свій прихід на роботу необхідно було також обґрунтовувати. Спитала і прийшла, щоб побризкати від молю шафи, де зберігались музейні предмети. За довгий час роботи в музеї я робила цю необхідну роботу регулярно, підійшли терміни за планом і тому це мене хвилювало. А далі майже всі нечасті виходи були пов'язані з прибиранням приміщень, зокрема експозиції. Вся інша робота для мене була припинена. З початком війни багато співробітників виїхали одразу, деякого несподівано жорстко відсторонили від обов'язків з причин суб'єктивного характеру, а ті, хто лишився, намагалися працювати. Здавалося, що музейні стіни захищають нас від війни, повертають на декілька годин у звичне русло життя. Але ця ілюзія тривала недовго. Звичний порядок життя був порушений назавжди і музей не став винятком.

Це стало цілком очевидним, коли в мою відсутність за наказом дирек-

торки були видані кілька музейних предметів, за які я була матеріально відповідальна. Хоч і був оформлений звичайного зразка акт видачі і вказані терміни повернення, найцінніший з предметів не повернувся. А коли співробітників почали примушувати йти на «святкові концерти», влаштовані росіянами, я остаточно зрозуміла, що, як це не прикро, більше не можу працювати в таких умовах, я залишаю музей.

Мабуть, ще не час для спогадів, тому що це насамперед нове важке переживання.

Ольга Гончарова

ЩОДЕННИК НЕ МОЄЇ ВІЙНИ

24.02.22

Біда прийшла рано-вранці. Близько п'ятої години зателефонувала подруга і сказала: «Бомблять! Війна почалася!»

Я різко прокинулася, мозок уже працював, а тіло ледве встигало за ним, виходячи з міцного сну. Сіла в ліжку, слухала приголомшливі новини, а серце стукало так, ніби збиралося прорватися і вискочити крізь мою плоть, у скронях стукали якісь молотки, розриваючи судини підвищеним тиском і пульсом.

– Не розумію, хто бомбить?

І одразу почула страшні вибухи, що стрясали наш багатоповерховий будинок. Здавалося, вікна зараз з гуркотом відчиняться і розлетяться вщент.

– Вони зайшли з Криму! – майже кричала подруга, завжди така стримана, зараз вона задихалася, уривчасто дихала і намагалася говорити з паузами так, щоб до мене дійшов сенс її слів. Вона розуміла, що я в шоці і намагалася чітко вимовляти кожне слово, щоб я нарешті зрозуміла і якнайшвидше включилася в реальність.

– Хто зайшов? – до мене дійшло, але якась частина мозку, що відповідає за кордон здорового глузду, гальмувала. Мабуть, у таких випадках включаються захисні механізми порятунку організму у вигляді отупіння.

– Росіяни! – прокричала подруга.

Вибухи тривали, тряслася земля й повітря. Немає жодного фільму, який

я дивилася в мирний час про війну, здатного передати цей жах. Твій організм не слухається, навіть якщо ти наказуєш собі триматися, не панікувати. Він стає окремим від тебе, від твоєї волі, сам собою, а свідомість сама собою. Тремтить все тіло: ноги, руки, серце, нестерпний біль рве голову.

Ти вже не ти, ти вже якийсь потік страху та розпачу, безсилля й паніки. Ти не знаєш що робити, куди тікати, де врятуватися. Якесь чудовисько стрясає все навколо, а ти безсилий зупинити це, ти безсилий зупинити себе, своє тремтіння в колінах. Ти не знаєш, що хапати тремтячими руками: голову, речі, документи? Нічого не розумієш. Ти беззахисний і немічний.

Де речі? Треба одягнутися, тривожна валізка... Де все? – гасало в моїй голові. Я знала, що треба зосередитись і спокійно, без паніки виконувати потрібні дії. Але це було неможливо. Я підбігала до комоду, діставала білизну, потім кинулася в коридор, схопила рюкзак, почала кидати туди якісь речі, не розуміючи, що роблю.

Єдине корисне, що я згадала – обов'язково треба взяти воду. Я хотіла швидко одягнути спортивний костюм, кросівки, куртку, шапку, але рухи були не мої, сповільнені. Я задихалася, дихати ставало дуже важко.

Впала на коліна, спираючись руками на ліжко, почала намагатися заспокоїти дихання. Забула всі практичні вправи для вирівнювання дихання і лише повторювала: «Господи, врятуй та помилуй! Помилуй, Господи!». Поруч стояв рюкзак, дістала пляшку води, зробила ковток.

Вибухи припинилися, я продовжувала виводити себе з нападу. В голові паморочилось, в очах пливли темні плями, але крізь шок, одне я зрозуміла чітко – почалася війна! Почалося найстрашніше.

Дихання трохи заспокоїлося, і я почала телефонувати синові.

– Ти чув ці вибухи? – Задала я безглузде питання, адже ми жили одному будинку.

– Так. Що це було?

– Це війна, синку.

– Яка війна? З ким?

– З Росією. Путін таки розпочав війну

– Це неможливо ... я думав аварія на ГЕС, якісь баки вибухнули.

– Ні, це війна.

– Напевно, це зараз урегулюють, не хвилюйся. Як почувашся?

– Як 22 червня 1941 року.

– Треба увімкнути телевізор!

До сина теж не хотіла доходити ця страшна новина. Час розколовся на «до» та «після» початку війни. Настало «після».

– Так, а з чого війна, ма, навіщо? Нічого не розумію. Чому? – Чому? На це питання немає відповіді в жодній війні. Немає цього виправдання, немає правильних, справедливих воєн.

– Дімо, а ти пам'ятаєш мій сон, який я тобі розповідала понад 10 років тому?

– Ні. Який сон?

– Ну, згадай, я тоді сильно плакала, сон був такий яскравий, як наяву, я так страждала там, і прокинутися було таким щастям! Але тільки зараз я зрозуміла, що мене попереджали Ангели, а я не повірила в пророцтво. Подумала – «поганий запит, дурне бачити», не повірила такому сильному пророчому сну. Так, як не повірили Ною, а він попереджав, та через черствість свою люди маловірні.

– Ма, я не пам'ятаю жодного сну! До чого тут сон?

– Ок, потім розповім. Тривожні валізки терміново складайте! – сказала я і сама побігла збирати найнеобхідніші речі.

Попереджена пророчим сном, чому я не відчула наближення війни? Чому не побачила жодних сакральних знаків Всесвіту? Хоча були знаки, які не потрібно було навіть і розшифровувати. Вони для мене були абсолютно прямі! Мій сон, що наснився мені понад 10 років тому. Добре, що я його розповіла багатьом, бо зараз би не повірили.

Він був неймовірно реальний. Страх, тотальний страх у всіх людей довкола і в нас із сином теж. Йому років 12. Ми чуємо вибухи, знаємо, що це війна, що німці увійшли до міста. Люди причаїлися у своїх будинках. Ми з сином знаходимося вдома, живемо на першому поверсі і ховаємося, бо нашою вулицею вже йдуть танки.

Як відомо, цікавість сильніша за страх, і ми підповзаємо до вікна і дивимося на вулицю. Ми бачимо танк, на ньому сидять військові в камуфляжній формі, з автоматами в руках. Але танк мені здається дивним, у нього немає довгого дула, а якесь коротке, дивне. Це вже тепер я розумію, що то була БМП.

Серце стукає божевільним пульсом, ми задихаємося від страху та жаху. На нас цілиться ця військова погань, зелений промінь, що виходить

з автоматів, пронизує наше вікно, і ми ховаємося, падаємо на підлогу. Стук у двері, двері зламані, до будинку входять німці з автоматами, і я знаю, що мене зараз розстрілюватимуть, дають зрозуміти, щоб збиралася і на вихід.

У смертельному горі та сльозах я кричу синові, щоб жив так, як я його завжди вчила, щоб тримався за Господа, щоб вижив заради мене! А військові агресивно поспішають, лаються і раптом мене осяює, що розумію їхню мову, а ще за секунду розумію, що вони говорять російською!

Прокинулася я в дикому страху і сльозах і довго не могла прийти до тями, не могла повірити в те, що мені дано найбільше щастя прокинутися і жити, що довкола мир! О, якою я була щасливою!

Тоді мені це здалося плодом запаленої фантазії, просто реакцією мозку, і всі, кому я розповідала, сміялися і казали: нісенітниця якась, воювати з росіянами, це нереально, бути такого не може і не буде, повна маячня. І я теж твердо в це повірила.

Як виявилось, це була не маячня, це Ангел Хранитель попереджав мене, а я не повірила, як не вірять пророцтвам.

Цього дня практично всі, хто мав машини, зібрали мінімальні речі, схопили своїх близьких і рвонули з міста. Затори були неймовірні. Їхали через Миколаїв і ту відстань, яку можна було подолати за три години, проїжджали за 36 годин. Але вони врятувалися. Ми ж сподівалися, що сьогодні цей конфлікт закінчиться, сторони домовляться, бо війна, це ж щось неможливе. Її скоро зупинять.

Син з'їздив і заправив повний бак бензином і додатково ще канистру, начебто приготувалися. Вирішили почекати до ранку, збагнути що відбувається, може не гарячкувати? Дуже жахливі були пробки і вибухи снарядів.

Я впала в якийсь ступор. Їсти не хотілося, організм був у якомусь самотньому режимі, голова працювала погано. Я пролежала майже нерухомо цілий день у ліжку і лише слухала новини. Спати зовсім не хотілося ні вдень, ні вночі, а вночі знову вибухи та тремтіння всього тіла.

Бій йшов на Антонівському мосту, яким йшла техніка з Криму, а війська ЗСУ прийняли бій, не пропускаючи російські війська в місто.

Ще вранці о 5-й годині, пролунали вибухи в районі Чернобаївки, бомбили аеропорт. Цього ранку багато аеропортів було знищено. Все було як у 1941 році, коли німці у перший день війни зруйнували та знищили практично всю радянську авіацію.

Вночі дуже низько над нашим будинком пролетів літак, як писали сусіди з дев'ятого поверху в чаті: «ледве не зніс дах». Незабаром пролунав вибух десь близько, потім ще один. Вікна тремтіли, кожен секунду чекали смерть від авіабомби. Але обійшлося, натомість прийшло повідомлення, що горить центральний ринок, пожежні тушать, але там лунають вибухи і пожежу загасити не змогли, все згоріло.

Міська влада оголосила, що всім треба сидіти вдома, не виходити. А виходити було й неможливо, стрес скував тіло, воно всередині завмерло.

Мені здавалося, що вся країна впала у ступор. Але, як потім з'ясувалося, для когось 24 лютого 2022 року був схожий на 22 червня 1941-го, а для інших став 9 травня 1945-го. Боже! Як же страшно, що, знаючи людей десятки років, ми опинились у різних датах!

25.02.22

Думали – їхати чи залишитися. Регіон бомбардували, чути були «гради» і почали приходити перші відео про обстріл машин. Тому не наважилися їхати, надто великий ризик. Час було втрачено. Ми залишилися в місті.

26.02.22

Лежу, їсти не хочеться, щойно зробила ковток води. Не хочеться нічого, навіть підвестися і щось робити. На роботу сказали не виходити, та це було і нереально, періодично вили сирени, чулися вибухи. Дивилася без кінця новини і намагалася визначити, з якого боку вибухи і де б'ють «гради». У другій половині дня таки одяглася, взяла рюкзак і разом із сином та його дівчиною побігли до бомбосховища.

Стан бомбосховища свідчив про те, що міська влада навіть не згадувала, що це таке. Воно зовсім не було пристосоване до того, щоби там сидіти довго, це був просто підвал. Стіни облізли, вологі, підлога вся на шматками штукатурки, що відвалилися, лавки та поламани стільці були не для всіх, і сидіти треба було, не спираючись спиною ні на стіну, ні на спинку, добивала вогкість і грибок.

Я зрозуміла, що довго мені тут не просидіти, вийшла на повітря, де курили чоловіки, показували один одному відео обстрілу Антонівки.

У бомбосховищі я зробила кілька знімків, щоби ніколи не забути. У мене в душі був Гаазький суд. Сиділи жінки з дітьми, у яких очі стали сумними

та дорослими, діти мовчали, їхнє дитинство обірвав нелюд. Без болю не можна було дивитися і на літніх людей, багато з яких були з домашніми улюбленцями. Рудий, неймовірно гарний кіт, притулившись до своєї господині, дивився на мене мудрими людськими очима, немов намагався зрозуміти, що відбувається.

Почулися вибухи, але мені довелося стояти біля відчинених у під'їзд дверей, бомбосховище перебувало у підвалі дев'ятиповерхового будинку, а мені треба було дихати. У наступні дні ми вже не бігли до бомбосховища. Вирішили, що буде – те буде.

27.03.22

В ютубі почали з'являтися відео, як пережити стрес, ступор, страх, як вивести себе із цього стану. Рекомендації стосувалися дотримання звичайних правил режиму дня, не можна пропускати жодну ранкову маніпуляцію. Вмитися, одягнутися, випити улюблений напій. Одним словом, тримати спину рівно!

Я намагалася робити все, як у звичайний мирний день. Згадала, як сильно чекала весну цього року, щоб поїхати з сином до Чорного моря. Але всі наші надії такі різні, але такі людські обрубав кривавою сокирою бункерний нелюд.

Спогади про життя до вторгнення викликали в мене ридання. Душа боліла, серце било під ребра в миготливій аритмії, довелося пити пігулки. Їх треба було заощаджувати, бо аптеки спорожніли.

Далі були сірі воєнні дні, постійна напруга слуху, звідки виліт, з якого боку бомблять, схоплення вночі під вибухи, метання по кімнаті, хапання рюкзака, а потім затихання канонади, і я вже валяюсь, не роздягаючись, на ліжку.

Всі дні війни чекаю, коли ж, нарешті, виступить патріарх Кирило, він, звичайно, засудить війну на весь православний світ. Папа Римський виступив одразу і засудив війну. А де ж православний ієрарх?

Однак патріарх мовчав, викликаючи здивування. І ось, нарешті, на десятий день війни настає Прощена неділя, патріарх виходить на проповідь, і я жадібно прислухаюся до його слів. Те, що я чую, від православної вищої духовної особи, викликає в мене почуття глибокої скорботи. Боже, Боже! Яка зрада, які бездушні, брехливі слова... Я цього не розумію! Слава Богу, що Ти, Господи, істинний і милосердний у нас! Ти, що дав нам заповідь «не

вбивай!»! Якщо мені так нестерпно важко, то як Тобі? Пробач нас, Господи! Врятуй нас, Господи! Згадалося, як бабуся ще в дитинстві говорила, що прийде такий час, коли антихрист звабить багатьох і багато хто увірує в нього, але треба триматися за істинного Бога і духом відчути, де правда, а де брехня. У Росії антихристу аплодували і підтримували. Мій дух заперечував антихриста. Мій дух був із моїм народом.

Саме 6 березня 2022 року, у день Прощеного воскресіння, через десять днів після початку війни моєму улюбленому місту за мужність, стійкість і протистояння окупантам було надано звання міста-героя! Оце було справедливо й піднімало наш дух! Мої земляки на щоденних мітингах голими руками зупиняли БТР та кричали окупантам: «Геть!», «Херсон – це Україна!».

Минуло десять днів і помалу організм перебудувався, прийшла якась адаптація, треба було виживати. Дуже допомагало цілодобове українське телебачення, допоки його не відключили, яке підтримувало дух, надію, віру у визволення.

Почала думати про те, що історія людства знає багато воєн різного масштабу та втрат. І хоч би якими вони були, вони не вічні, рано чи пізно приходить мир. Головне наше завдання дуже «просто» – вижити та дочекатися миру. Нестерпно засмучував вільний світ, на який було стільки надій. Виступи людей проти війни були потужною підтримкою, санкції теж були економічною бомбою, але це не зараз, а колись. А дієва військова допомога потрібна зараз!

Люди у місті згуртувалися, створили групи у чатах, обмінювалися інформацією, допомагали чим могли. Такого гуртування я не бачила і не відчувала ніколи серед моїх співвітчизників.

Перші шоківі дні війни проходили як під товщою води. Начебто все чуєш, розумієш, переживаєш, страждаєш, але ніби стежиш за собою збоку. Намагаєшся не піддаватися паніці, контролюєш, робиш усе як завжди: прокинулася, вмилася, заварила каву, зробила сніданок, передзвонила всім, зробила ранкову перекличку, знайшла слова підтримки, подякувала за підтримку, але не увійшла до ритму звичайного, минулого мирного життя. Яким же щастям була ця минула, довоєнна повсякденність!

У нових реаліях війни необхідно було завантажити в смартфон програми новин, різних повідомлень, зокрема, повітряної тривоги. Люди ділилися інформацією, де, можливо, продаватимуть хліб, молоко, овочі та

інші продукти, хтось просив допомоги. Люди залишилися без інсуліну, без необхідних ліків, питали, чи може хтось допомогти, поділитися. І відгукувалися, ділилися й допомагали.

Першого березня ввечері надійшла інформація про те, що тварини, які перебувають у зоомагазині на площі Свободи, що неподалік мого будинку, пережили сильний стрес від вибухів, їх нічим годувати і просять усіх небайдужих розібрати їх на утримання. У магазині були папуги, кролики, хом'ячки, морські свинки та інші тварини. Я відразу зрозуміла, що візьму папужку, у мене до папуг давня симпатія.

Вранці побігла до зоомагазину, дорогою думаючи, якщо раптом папужок буде багато, і ніхто не прийде їх розбирати, то візьму всіх, навіть якщо їх буде 10 штук. Хлопчиків назву Байрактар, дівчаток – Джевеліна. Це була назва перших видів нової зброї, яку нам дали для захисту від орків. Назва «орки» якось одразу приліпилася до російських вандалів і загарбників.

Для протистояння проти обурених беззбройних херсонців орки ставили свої вантажні машини та БТРИ з обох боків будівлі нашої обласної адміністрації на площі Свободи. Солдати в камуфляжі, з автоматами, готові стріляти, доповнювали цю зловісну картинку. Весь цей російський жах з одного боку площі, а з іншого – багатотисячна демонстрація городян з українськими прапорами та криками «Геть з Херсона!»

Я стояла в самій гушавині людей і коли зазвучав гімн України, сльози потоком полилися з очей. Як ніколи кожне слово гімну відбивалося в моєму серці, піднімаючи дух. Вперше так гостро відчула невимовну любов до своєї батьківщини, свого народу, свого міста! А головне величезне бажання бути вільною людиною у вільній країні. Шкода, що слова не можуть передати такі почуття.

Орки, озброєні автоматами, знеособлені масками стояли і не сміли стріляти навіть у повітря, це вже потім, за кілька днів, вони почнуть залякувати людей спочатку пострілами вгору, а потім і в беззбройних людей. А в перші дні вони здавались очманілими від побаченого опору херсонців.

Їх переконали, що вони якісь «визволителі» і відповідно їх зустрінуть квітами, проте все вийшло навпаки. Їх ненавиділи, їх зневажали за рабську стадність, їм чинили опір, їх гнали з української землі. Нацистами, фашистами, рашистами, вбивцями та руйнівниками виявилися саме вони, окупанти.

Надихнувшись патріотичними почуттями, я побігла рятувати тварин. Егоїстично думаючи, що самотужки рятуватиму всіх папужок, а можливо і хом'ячків, я дуже здивувалася, коли побачила під зоомагазином чергу чоловік тридцять! Ось це так! Навряд чи мені щось дістанеться, проте скільки добрих і небайдужих людей прийшли рятувати братів своїх менших.

І вся ця картина була дуже символічна. Тут, на цій площі, з одного боку стояли каїнові діти, які прийшли вбивати мене та мою країну, а з іншого боку – мої рідні херсонці, справжні люди, які готові рятувати, а не вбивати.

Стояти довелося довго, двері до зоомагазину були зачинені, і я вирішила збігати до супермаркету АТБ, який знаходився недалеко. Життя перейшло з книг та фільмів у реальність. Продукти в місті закінчувалися, підвезення не було через бої, обстріли та заборону на російських блок постах.

«Асвабадителі» хотіли довести місто до голоду, щоб поставити його на коліна, щоб люди втратили гідність і приймали їхню гуманітарну допомогу.

Отже, дізнавшись, що в АТБ розпродують залишки продуктів, я відпросилася із зоологічної черги та побігла закуповувати залишки.

Сам магазин знаходився у напівпідвальному приміщенні торгового комплексу «Адмірал» і черга до нього була досить довгою. Тепер скрізь були довгі черги, за будь-яким продуктом, люди панікували і купували про запас. А скільки триватиме це «прокляття» ніхто не знав, хоча всі сподівалися, що скоро цей кошмар закінчиться і все буде як раніше. Всім дуже хотілося якнайшвидше прокинутися і забути цей сон назавжди.

У магазин пускали по декілька людей, щоб не було натовпу. Я вже була близька до входу, як раптом, до будівлі, увійшли два російські солдати в камуфляжній формі та з автоматами. Люди завмерли і напружилися, дивлячись на цих непроханих гостей. А ті, знаючи, як злякалися люди, промовили: «Не бійтеся, товариші» і пройшли до скляної вітрини з написом «Алло». Це був магазин телефонів та аксесуарів.

– Що їм треба? – пролунало десь пошепки.

– Шукають сімки, подзвонити, мабуть, хочуть додому.

То були перші російські солдати, яких я побачила. Мене вразила їхня молодість. Один був слов'янської зовнішності, інший – бурятської, як мені здалося. Хотілося підійти і сказати: «Хлопці, що ви нарobili, навіщо ви сюди прийшли, кидайте зброю і біжіть додому, може ще встигнете рятува-

тися! Це не ваша війна, юність має жити, любити, але не вбивати! За кого ви воюєте? За упиря?»

Пробігши магазином, я купила кокосове масло, цукерки, каву і кілька маленьких пляшечок пепсі-коли, розуміючи, що це останні гастрономічні радощі з минулого мирного життя.

Повернувшись до зоомагазину, я виявила, що двері в магазин так і не відчинили, і черга стояла без змін. Відчуваючи, що запас терпіння закінчується, я підійшла до дверей і запитала, хто за яким «братом меншим» прийшов. Виявилось, що, переважно, за кроликами, хом'ячками та морськими свинками. Це мене заспокоїло, значить хоч один папуга, але мій! Раптом, двері відчинилися, і чоловік сказав, що всіх тварин уже розібрали і залишилася тільки одна змія.

Мій внутрішній світ не був готовий перейти від папуги до змії. Але я вирішила, що треба врятувати і змію теж. Адже це лише нещасна тварина, невинна в смертельних іграх людства. Свій первісний страх можна пересилити, адже змія не така страшна, як зомбовані російські солдати, що нахабно прийшли зі зброєю до моєї країни. Я раптом відчула, що вже люблю її й готова взяти додому, але, поглянувши на чергу, зрозуміла, вони теж всі готові.

Але, як виявилось, і це нам не дано було зробити, вийшов господар магазину і сказав, що всіх тварин змогли перевезти у безпечне місце і змію теж. Черга була глибоко розчарована і почала розходитися додому.

Я тягла пляшечки пепсі-коли і думала про те, що всі тридцять чоловік у черзі пройшли тест на милосердя. Залишалось ще нам усім пройти тест на війну та пережити її. Тільки б не збожеволіти, не розірвати серце і душу, дожити до миру і зберегти в собі людину. Пробач нас, Господи! Допоможи нам, Господи! Дай сили та мужність! Зміни гнів на милість, війну на мир!

Прийшовши додому і вивантаживши покупки, я прилягла, бо спина, яка не звикла до таких важких нош, серйозно заніла і треба було відлежати. На окупованій території ми стали поступово перетворюватися на міщеників, як у громадянську війну сто років тому.

Потекли військові будні, в них не було щастя і світла, не було доброго ранку, дня та вечора, вночі та вдень чутно було звуки вибухів. Ці дні ми всією країною рахували. Рахували кожен день: 29-й, 30-й...36-й, 38-й, 40-й... Скільки ще нам їх відрахувувати? Одному Богові відомо.

Прокидаючись вранці, у перші секунди, я не пам'ятала про війну, про окупацію, про зруйнований світ, про минуле мирне життя, але ці секунди пролітали і навалювався важкий смуток, свідомість повертала в реальність і настрої падав. Ні про що не думалося, крім того, що і де відбувається на нашій території, які бої, руйнування, кількість жертв. Зранку до вечора дивилася новини доти, доки не відключили наше українське телебачення.

Дехто підключив російські канали, але я мала кабельне телебачення, і тому залишився лише чорний екран телевізора. Рятував інтернет. Говорили, що орки тягнуть свою лінію зв'язку з Криму і нас повністю переведуть на «зомбі»-телебачення. Ставало гидко.

Люди долучалися до груп у месенджерах, я була в кількох. Це було зручно в плані сповіщення, ми могли дізнаватися, де дають борошно, а де яйця, хліб і за якими цінами, в якому банкоматі можна зняти готівку та іншу необхідну інформацію. Мій будинок був у центрі міста і щодня я чула автоматні черги та вибухи шумових гранат – це розганяли людей, які вийшли протестувати проти загарбників. Протестувати ми ходили щодня, не боялися. Одному зі сміливців навіть вдалося скочити на російський БТР, що проїжджав вулицею, і, стоячи на ньому, розмахувати нашим прапором.

Постійно спадали на думку порівняння з німецько-нацистською окупацією 1941 року. Величезна відмінність полягала в тому, що коли увійшли німці до міста, то на мітинг протесту не вийшла жодна людина, всі в страху сиділи по хатах і боялися вийти, розуміючи свою безпорадність перед озброєними есесівцями.

Березень 2022-го був іншим. Люди так само, як і 1941-го розуміли свою беззахисність перед російськими автоматами, але виходили на мітинги з голими руками. Люди, які пізнали свободу, ніколи не ухвалять режим тиранії.

Тому такий народ знищуватимуть фізично, щоб не передали в поколіннях ген волелюбності.

Окупанти мали відпрацьовані методи придушення опору народу. Оператор із камерою повільно проходив по обличчях мітингувальників, потім їх ідентифікували, а наступним кроком був арешт.

Щодалі, то було страшніше. Орки на площі, не церемонячись, обстрілювали мітингувальників, хапали та відвозили в автозаках. Доходили чутки, що ходять квартирами активістів і відвозять їх у невідомому напрям-

ку. Викрадали і голів громад, їх тримали кілька днів, катували і, ламаючи їх мужність, схиляли до співпраці. Вистояли деякі, деяким вдалося виїхати із зони орківського світу.

Щоб створити собі ілюзію минулого життя, ми з подружкою стали ходити до секонд-хенду. Це єдине місце, де можна було купити якісь речі, оскільки промислову частину базару орки висадили в повітря, вона згоріла, а також від вибуху згоріла «Фабрика» – торгово-розважальний центр. Зважаючи на все, одяг і взуття завозити ніхто не збирався, тому треба було заpastися необхідним.

Коли горіла «Фабрика», її неможливо було загасити, поряд йшли бої, і пожежники не могли виїхати, та й чи були вони взагалі. Але, коли вогонь погаснув, магазини почали атакувати мародери. Вони везли барахло візками із Сільпо, а поряд лежали розірвані тіла загиблих бійців. Як це лише терпить небо?

Але деяких мародерів таки знаходили і карали. А карали за умовами воєнного часу так: знімали штани, били та скотчем прив'язували до стовпа. Стій і кайся, якщо залишилося чим.

Все населення розуміло, що, перебуваючи в окупації, відрізані з усіх боків від постачання продовольства, а це може загрожувати голодом. Почали догрібати вже майже порожні полиці АТБ. Надати допомогу продовольством намагався Червоний хрест, хоч його запаси були дуже обмежені. І, тим не менш, вистоявши величезну чергу, можна було отримати невелику пайку, до якої входило 300 г цукру, 200 г соняшникової олії, одна банка рибних консервів.

Якось, стоячи в черзі, яка хвилювалася, чи вистачить усім цих продуктів, ми раптом почули чийсь страшний крик: «Танки! Російські танки! Біжіть, вони їдуть поруч вулицею!»

– Що? – не всі почули слова, але черга стривожилась. І вже кілька голосів кричали:

– Біжіть! Їдуть російські танки! Російські танки їдуть! Рятуйтеся!

Люди кинулися навтьоки. Побігла і я із сином. Ми намагалися бігти ближче до будинків, щоб сховатися у дворах. Це була моторошна картина, люди були охоплені панікою, чекаючи будь-якої миті розстрілів снарядами з танків. Бігли мовчки, жінки прикривали собою дітей, всі усвідомлювали раптову смертельну небезпеку.

Я теж бігла, чекаючи на розстріл у спину, і думала: «Що це? Що відбувається? Під час Другої світової війни слова «руссские танки!» означали довгоочікувану радість порятунку від німецьких нацистів. А зараз слова «російські танки!» наводять на нас, мирних людей дикий страх, жах і горе. Ми в паніці біжимо від російських танків, рятуючи своє життя від нових нацистів, від перевертнів.

Дні втратили барви й почали зливатися в одну сіру безкінечну грудку, наче це вже не життя, а якесь заціпеніння, анабіоз.

Дивитись кадри з Бучі, Ірпеня, Маріуполя без корвалолу було взагалі неможливо. Майже щодня приходили повідомлення про нові звірства, руйнування, зґвалтування, тортури, вбивства, грабежі.

Перехоплені розмови російських солдатів із родичами та знайомими шокували, суцільні матюки, потік бруду. Виявляється, вони й свою мову вбили.

У середині березня 2022 року в усіх районах міста була масова безоплатна роздача населенню «продукції» Чорнобаївської птахофабрики. Це були доведені до виснаження курки, яких за відсутності кормів були змушені забивати працівники фабрики.

Антон Громов

ПТАХИ ВІЙНИ

25 березня до музею природи з міськради завезли мішок таких пташок для роздачі співробітникам. Так я вперше побачив ту, що стане майбутнім таксидермічним витвором.

Негода у вигляді снігу, дощу, вітру якнайкраще доповнювала побачене. Для експонату була обрана птаха, яка найбільше схожа на курку та мала найменші пошкодження шкіряного покрову.

Її зовнішній вигляд нагадував ранішню версію археоптерікса або гібрид рептилії та дикобраза. За однією з версій для патрання використовувались пасатигі.

Вага складала 860 грам. Препарування проходило по спині, так як пір'яний покрив був відсутній. Зміст шлунку – пір'я, кігті, сміття – говорив про тривале голодування.

Тушку препаровано, залишки запропоновані місцевим котикам, 2 дні поза їх увагою, тому – утилізовано.

Підготовка до основної роботи мала певні нюанси:

- манекен робився за розмірами тушки, індивідуально.
- практично відсутня потреба знежирення.
- при пранні втрата 10 пір'їв (зі 100, які мав майбутній експонат).
- потреба у тонуванні знепір'яних ділянок тулуба, кінцівок, голови.

Гребінь штучний. Складання стандартне. Підставка тимчасова.

За 33 роки професійного досвіду таксидерміста завжди вважав голов-

ною метою творчого процесу надання будь-якому експонату максимум реалістичності та життєвості, природовідповідності. Цей експонат можна умовно охарактеризувати як «реалізм з присмаком огиди».

P.S. Робоча назва експонату: «Птахи війни».

Елла Громова

ВІРШ

*Двадцять третє. Вечір. Плануємо весну –
Як покращимо дачу, виростимо хурму.
Ранок. Вибухи. Сполохані крики фазанів.
І слово «Війна» з усіх екранів.
Назавтра життя вже якось іде...
І всюди як мантра: «Бережіть себе»...*

Ганна Захарієвич

СПОГАДИ ПРО ПОЧАТОК ВІЙНИ. УРИВОК ЗІ ЩОДЕННИКА

Сьогодні був найжахливіший день у моєму житті. Розумію, що сьогодні в будь-який момент або завтра все може стати ще гірше. Ми на мить вийшли в кімнату з коридору пограти, коли пролунав вибух, весь будинок трясся і здригався, здавалося, що це вдарило прямо в нас і цей обстріл ніколи не закінчиться. Не знаю, як люди встигають одягнутися, спуститися і добігти до підвалу або в укриття. Виявилось, що влучило в сусідній будинок, який видно з нашої кухні. Там повибивало вікна. Чотири людини постраждали, один загинув, один зник безвісти. Життя більше ніколи не буде таким самим...

Робимо сімейне фото на пам'ять, що буде завтра, ніхто не знає. Вчора ми ще були в церкві, в магазині, зустрілися з батьками. Сьогодні виходити на вулицю не можна, на вулицях лежать трупи.

І так, виїхати зараз з Херсона не можна, стоять блокпости рф, Укрзалізниця закрила рейси, жодного евакуаційного потягу не було.

Дивимося на дитину, і, здається, між нами зараз маленький ангел, говорить «бух» і дарує нам свою посмішку серед цього хаосу.

Раніше ми думали, що в однокімнатній квартирі мало місця на трьох з дитиною. Виявилось достатньо 2-х квадратних метрів під вхідними дверима, аби тільки б не бомбили.

Всіх люблю, залишайтеся живими 🙏. Україно, тримайся, ми тебе любимо ❤️

P.S. Пишу під звуки 🌟, вони стають все гучніше.

01.03.2022

Олена Єременко

СПОГАДИ

Час окупації – це один довгий сірий день. Без будь-яких емоцій. Начебто все навкруги замерзло і стало сірим. Ходити на роботу було морально важко, тому що вся адміністрація дуже радо зустріла «руський мир». «Объединитель земель русских» – з таким пафосом висловлювалась про путіна головний бухгалтер музею. «Это сами украинцы бомбят свои города» – стверджувала мені завідувачка науково-природничого відділу. Це було дуже мерзенно і важко чути. Потім мене відсторонили від роботи за мої не дуже коректні висловлювання на адресу російських солдатів.

Але був один день, що змінив мій внутрішній стан. Дав мені надію. І про нього я хочу розповісти.

Роботу я почала розшукувати в середині жовтня. Почала з Центру зайнятості. Вони мені надавали направлення і я ходила по різних закладах. Але, почувши, що у мене немає ані російського паспорту, ані російського номера телефона, мені одразу відмовляли.

Містом тихенько ширились чутки, що росіяни покидають місто. Але чомусь в це не вірилось. А ще на Центральному ринку робітники змінювали напис на російськомовний «Центральный рынок». Оптимізму це ніяк не додавало. Аж тут мені дають направлення на роботу до Головного поштамту. Прийшовши туди, я підійшла до охоронця і запитала до кого мені звернутися. А він мені відповідає: «Деточка, какая работа! У нас идет эвакуация». Оце була радість для мене! Я нарешті повірила, що вони тікають із Херсона!

Алевтина Мелентьєва

ЩОДЕННИК

24.02.2022

Прокинулася від незвичних звуків. Підійшла до вікна і на горизонті побачила два стовпи диму. Це були перші прильоти по Чорнобаївці. Що це? Війна? Не може такого бути! Виявилось, що можливо.

08.03.2022

Свято весни. Чоловіки Шуменського мікрорайону купують квіти своїм дорогим жінкам. Дивно...

Квітень 2022

Дніпровський ринок перетворився на суцільний супермаркет просто неба: легкові автомобілі вишикувалися в ряд і майже з кожного багажника продають алкогольні напої. Дивно.

Червень 2022

Літо. Сидимо на лавочці з подругою в парку, розмовляємо, звісно ж про війну. Вона нагадує про те, що Друга світова продовжувалася довгих п'ять років. Ні, не може такого бути. Виявляється, що можливо.

11.11.2022

Шуменський мікрорайон, вул. І. Богуна. Маршрутні мікроавтобуси, лег-

кові автомобілі їдуть і сигналять одне одному. Вздовж вулиці з обох боків на пішохідному тротуарі стоять люди різного віку, із житлових подвір'їв люди винесли стільці, лавки, табуретки, на них сидять люди похилого віку або з діточками. Більшість з них тримає в руках українські прапори або прапорці. Що це? Дивно...

Водій маршрутки пояснює: на в'їзді до міста з боку с. Комишани стоїть колонна бронетехніки ЗСУ. Люди чекають на неї.

Листопад 2022

Місто без світла і води. Особливо важко, що без зв'язку. На вулиці можна підзарядити мобільні телефони, але, оскільки багато подовжувачів поєднані на одну точку, чекати потрібно годинами на холоді, іноді під дощем. Якщо бажаєш прискорити процес, можна піти туди, де заряджають за гроші.

Місцеве ОБК (одна бабка казала) розповсюдило новину, що на площі біля залізничного вокзалу можна безкоштовно і швидко підзарядити мобільний. Дивно... Це приїхав Дмитро Комаров із антенами Starlink. Безліч преси, зокрема іноземної. Звичайно ж, найбільше привертають до себе увагу молоді дівчата з прапором України. Також молодь робить селфі з Дмитром Комаровим.

А ось у дворі старенька бабуся набирає звичайним совком воду з калюжі, вона нікому не цікава. Дивно... Місто залишається без світла і води. Особливо відчутно це для людей із багатоповерхівок.

Сьогодні: дивним залишається відчуття невідповідності мирних замальовок цивільного життя на вулицях міста та постійних обстрілів і вибухів.

Вікторія Мусійко

ПРО ЩО РОЗПОВІСТЬ ГОРЛИЦЯ

ОПОВІДАННЯ

*Я вранці голос горлиці люблю!
Я скучила за дивним зойком слова.
Мого народу гілочка тернова.
Гарячий лоб до шибки притулю.
Я вранці голос горлиці люблю...*

Ліна Костенко

Дика горлиця кожного дня прилітала до нашого дому. Сидячи на стовпі, вона то лагідно, то сумно розповідала мені свої пташині історії. Почувши її, я кидала роботу й переносилася думками в дитинство.

Біля старого будинку, який побудували прадід Річард та прабабця Стефанія, я розкачувалася на гойдалці. На величезній шовковиці, що росла посеред двору, воркувала якась пташка, і дідусь Броніслав (пристрасний мисливець і орнітолог) розповідав мені історії про диких горлинок, тендітних, стійких і вільних.

І ось до мене, вже дуже дорослої, почала прилітати ця пташка з дитинства. Я була впевнена, що то дідусь сумує за мною й намагається бути поруч.

У лютому 2022-го горлиці ще не прилетіли. До нас увірвалася війна...

24-го о 4-тій ранку подзвонив друг чоловіка: «Війна! Я буду вивозити своїх з міста. Ви з нами?»

Моєю відповіддю було категоричне «ні». Мабуть, як і у багатьох, першою реакцією було: «Не може бути... Не поїду, не кину рідне». Ми не усвідомлювали, не чекали, не вірили...

А потім... Як відповісти на питання дитини, яка під час обстрілів Антонівського мосту ховається з тобою в підвалі і схлипує від страху: «Мамо, за що це мені? Що я буду розповідати своїм дітям? Що, коли я був маленький, був то ковід, то війна?»

Перших два тижні після того, як росіяни захопили Херсон, ми не виходили з дому. Тільки чоловік, що працював у міській раді, кожного дня відправлявся на роботу. І чекання на нього перетворювало життя на жах.

Херсонська міськрада була прикрашена великою смугою блакитно-жовтого прапору. Коли перші колони рашистів увійшли до міста, то всі, хто залишався ночувати в будівлі, стояли у вестибюлі, спостерігаючи за танками і бронетранспортерами, що їхали повз. І тут орки дали кулеметну чергу по прапору і будинку. Чоловіки у будинку ледь встигли сховатися за колони.

Темрява миттєво впала на місто, коли поповзли чутки, про розправу над теробороною у Бузковому сквері. Хлопці, що встигли зробити декілька пострілів по ворожій колоні, були розстріляні впритул. Майже тиждень їх понівечені тіла лежали у парку «для устрашення». Наближатися до них і ховати по-людські не дозволялося.

На дорогах лишалися машини з розстріляними людьми, кулеметні черги по житловим будинкам спричиняли пожежі й загибель херсонців.

Два тижні я не виходила з дому. Коли вперше побачила себе у вітрині АТБ, де ми стояли в нескінченій черзі за продуктами, жахнулася. Без косметики, волосся стирчить у різні боки, одягнена як бомж. Мені було байдуже. «Руки опустилися» – це про стан перших днів війни.

Серед болючих питань, на які ми не мали відповідей, постало ще одне. Що з музеєм?

У перший день війни я відпросилася, щоб бути поруч з дитиною. Потім прийшло повідомлення від співробітниці, що поки виходити на роботу не треба. Аж ось деякі з музейників почали працювати. Моя начальниця і подруга, завідувачка літературного відділу подзвонила директорці з питанням чи можемо ми вийти на роботу. Відмова боляче вразила, тим більше, що

співробітник, який з'явився у музеї за два місяці до війни продовжував хазяйнувати у Літмузеї. На аватарці його Вайберу з'явилася літера Z з гергіївських стрічок. На прохання забрати особисті речі відповідь була не менш приголомшливою. Завідувачці дозволили забрати мої і її речі з рук самозванця, не дозволивши навіть зайти у музей.

До початку квітня ми виставляли пости на сторінці Літмузея у фейсбуці, доки заступниця директора не «попросила» не привертати зайвої уваги до установи.

Директорка створила групу для співробітників у Вайбері. Кожного дня вона дякувала тим, хто виходив на роботу, створюючи враження, що всі інші просто ледарі і боягузи. На моє питання у групі «Чи можуть співробітники літературного відділу виходити на роботу?» відповіді не було.

Все, що могло тримати нас на поверхні – наші домівки, робота, місто – відбиралося цинічно і нахабно.

Ми страшенно втомлювалися, хоча нічого не робили. Війна тягнула з нас сили, вимотувала. Спати лягали рано, від тривоги і звуків вибухів прокидалися по декілька разів за ніч, о 5-й ранку всі були на ногах.

Коли пройшов перший шок, люди почали виходити на мітинги. Я не могла змусити себе. Страшно було не тільки отримати кулю, бути побитою. Здавалося, що серце не витримає надлишок емоцій і розірветься від горя й сподівань. Не покидала думка: «Нас обов'язково звільнять! Через 3 дні... Через тиждень... Наприкінці чи на початку місяця...». А потім почала зникати надія, надія на те, що це відбудеться скоро...

Протягом тижнів щоденною «місією» херсонців стало здобуття «хліба насущного» – продуктів, ліків, готівки. Це було не тільки необхідністю, а й своєрідною розвагою, мисливством, способом згаяти час, зробити вигляд, що ти зайнятий чимось важливим. Згодом додалося полювання на мобільний зв'язок.

О чотирнадцятій годині вулиці міста ставали моторошно порожніми. У цей час, наприклад, похід до церкви перетворювався на якийсь жахливий квест. Сховатися від бронетранспортерів з літерами Z було нікуди. Одного разу до церковних воріт під'їхала машина з росZольдатами. Жінки, що йшли на вечірню службу, вклякли на місці. Німа сцена (ніби з голівського «Ревізора») тягнулася, доки рашисти розминали ноги і всаджувалися назад. Тремтячими голосами жіночки вблагали отця Олега не

проводити молебень Андрія Критського, щиро обіцяючи, що всі молитви прочитають вдома.

А потім було Благовіщення. Замість думок про блага вість у голові бриніло: «Ми ж єдиної віри! Як же таке можливе?»

Все те, що ми читали про окупацію за часів Другої світової виявилось правдою, з єдиною різницею – нас окупували «браття»-слов'яни до того ж єдиновірці.

На Великдень я плакала, та й не тільки я. Вперше за моє життя в нашій церкві не було нічного богослужіння. І ось вранці тільки почало зароджуватися це особливе великоднє відчуття, що Христос Воскрес, як у церкву зайшов російський військовий. Люди завмерли і затремтіли. Він опустився на коліна перед іконою. Мене охопило відчуття відчаю, свято було сплюжено, як і все наше життя...

Найогидніше в окупації – відчуття постійного страху. Вийти на вулицю страшно. Ідеш і намагаєшся закривати собою дитину, бо по дорозі їдуть зетки, а зверху стоїть озброєний солдат у масці з автоматом у руках. Вони всюди і ти боїшся йти власним містом. Тоді ми ще не знали про тортури, яким піддають тих, кого забрали на «підвали» – у катівні.

Потім у Херсоні почали зникати люди, і містом поповзли, як шиплячі змії, чутки: «Забирають на підвал колишніх (поліцейських, есбеушників, військових, атошників) та активістів» .

Я збираю тривожну валізку, пишу в записник телефони знайомих і готую 12-річного меншого сина до того, що він може лишитися сам. «Якщо нас прийдуть забирати, ти стрибнеш через паркан до сусідів, звідти на вулицю і неквапливо, щоб не привернути уваги, підеш...», – і починаємо перелічувати адреси сусідів, рідних, друзів, до яких можна звернутися, якщо дитина лишиться без батьків.

У квітні ми вперше спробували виїхати з міста. Попри факти про розстріляні машини, в яких гинули люди. Досі пам'ятаю історію про родину, що намагалася виїхати з Херсона. Їхню автівку розстріляли. Хлопчик Давид дев'яти років загинув разом із дідусем, а мама була поранена і збожеволіла в лікарні.

Я хочу лишитися! Якийсь звірячий страх сидить всередині і я не можу його побороти. Але ж є чоловік, сини, невістка, і той страх треба запхнути кудись і не дати йому взяти гору.

Кидаюсь з боку в бік по своєму подвір'ю, мені хочеться цілувати квіти, стіни будинку, пилюку на дорозі... Я не можу це все кинути!

На стовпі тривожно затуркотіла горлиця. І я чую голос дідуся: «Віто! Треба їхати. Ми з твоєю бабусею пережили війну. Ми були всюди. Бабуся опинилася в Ташкенті, я звідти пішов на фронт. Але ж ми повернулися! Ви повернетесь! Треба їхати!»

Що написати про виїзд? Мені це здалося справжнім пеклом. Місця, знайомі з дитинства, під рашистськими прапорами, оглядання авто на безкінечних блокпостах, шок від того, що старшого сина роздягали, перевіряючи чи не має татуювань, і погрожували забрати до комендатури. Вздовж всього шляху розбиті й спалені автівки тих, хто намагався виїхати раніше, розбиті автозаправки. «Доглядачі» ввічливі, але було зрозуміло, хто тут хазяїн і що буде у випадку непослуху. Повз один блокпост місцевий водій на жигульонку пролетів, не зупиняючись, й повернув у бік села. Російський солдат побіг слідом, підняв автомат, і ми завмерли... На щастя, чергу з автомата він дав у повітря.

Ми вже знали про Бучу та Ірпінь. Того разу у мене виникло відчуття, що саме вони рятували нас від загибелі. Здавалося, що розголос про розправу там, примушував стримувати звірячі інстинкти тут.

Трохи не доїхавши до Шилової Балки, наша колона зупинилася. «Сьогодні пропускати не будуть», – пронеслося вздовж колони. Виснажені психологічно й фізично, пригнічені ми повернули назад додому.

І знову повторилося пекло. Блокпост, перевірка документів, питання, огляд машини, випрошені, або «непомітно» вкрадені солдатами цигарки.

Шлях, який зазвичай долався за дві години, цього разу зайняв вісім. «Я більше нікуди не поїду», – тремтіло в голові.

Страх сірим мороком накривав Херсон. Здавалося, що місто з кожним днем стає чужим. Не відразу прийшло усвідомлення того, що розум відмовлявся сприймати й проговорювати: «Ми в окупації».

Над ринками й вулицями шелестіло: «Окупація, ми в окупації...». І кожне слово, написане вісімдесят років тому про зайнятий фашистами Херсон ставало реальністю у 2022 році.

Гостру жалість викликали молоді люди й діти. Їхні розгублені обличчя і страх в очах! Старше та середнє покоління зосереджено робило вигляд, що зайнято справами – зробити закупи, щось відремонтувати, про щось

дїзнатися. А молодь, як блїді весняні квіточки, колихало вітром війни. І в серці щемило і здалося зрадою їхати, коли ці діти лишаються в окупації.

На другу спробу 6 травня 2022 року ми наважилися виїхати з окупованого Херсона. Цього разу виїзд було відкрито тільки через Запорізьку область... Ми вже знали, що попереду пекло орківських блокпостів і невідомість.

«Коли ми повернемося?» – питаю у чоловіка.

«Подивися на будинок і попрощайся з усім, що було тобі дорогим», – відповідь жахає мене.

Приходить апатія, коли все стає неважливим, і я беру з собою тільки те, що може знадобитися дитині та собаці. А собі? Байдуже.

Останнім селом, яке треба проїхати на шляху до Запоріжжя, була Василівка. Перед блокпостом на в'їзді до села тягнулася довжелезна черга автомобілів, маршруток, автобусів. Через блокпост до села пропускали тільки машини військових і місцевих.

Колона стояла поруч з автозаправкою, точніше її залишками. Розбиті вікна, потрощене обладнання виглядали як чергова апокаліптична картинка воєнного часу. Простоявши до вечора у черзі, яка тільки збільшувалася, ми були зморені від нервового напруження і спеки. Неподалік було чути звуки вибухів. Дорослі і діти, інваліди, старенькі, люди з домашніми тваринами тинялися вздовж колони. Почали знайомитися між собою і розповідати свої історії. Деякі родини намагалися виїхати декілька разів. З маленькими дітьми ночували на цій розтрощеній заправці, потрапляли під артобстріли, але вкотре пробували вирватися з окупованої території.

О шостій годині вечора вздовж колони проїхали військові і, періодично зупиняючись, оголошували, що виїзд через Василівку закритий на три дні, доки не відсвяткують день перемоги. Нам нічого не залишалось, як шукати прихисток десь у найближчих селах.

«Солов'ї, солов'ї, не будите солдат...», – неслося з гучномовця у Михайлівці, де ми очікували закінчення свят. Орки відзначали 9 травня. З того часу я зненавиділа і цю пісню, і свято, і солов'їв.

«Мій дідусь, і їхні дідусі, мабуть вже, десять разів перевернулися у гробах, від цієї війни», – думалося мені. Вже ніколи не буде у нас нічого спільного: ані свят, ані пісень.

Три дні ми просиділи в самому кублі росіян в очікуванні, поки відкриють

в'їзд на Василівку. Три дні під готель під'їжджали вантажівки зі стріляними гільзами, а вночі ми чули «задушевні» розмови патрулів з місцевими, що порушували комендантську годину.

10 травня сонце пекло як влітку. Над розпеченим асфальтом здіймалося марево. Ми стояли і дивилися на дорогу, що вела в бік Запоріжжя. Не вірилося, що всього за 30 кілометрів були наші – ЗСУ, люди, країна.

«Мамо, дивися, це як в фільмах про Апокаліпсис», – сказав мій молодший. І справді! На пагорбі – блокпост росіян. До нього тягнеться колона цивільних авто. Люди, зморені добовим стоянням перед останнім орківським блокпостом, як зомбі тиняються по трасі. Хтось вигулює собак, хтось намагається розважити малюків. Майже мирна картина, але поруч гасають танки і бронетранспортери марковані зловісними Z. Кожного разу завмираємо, коли вони проносяться повз нас.

На узбіччях – розтрощені спалені легковики. Люди ще на початку війни намагалися втекти від неї. І не втекли...

Ночівля колони перед останнім блокпостом була також апокаліптичною. Колону змусили стати на трасі подалі від блокпосту. Заклеювали фари машин чорною плівкою, аби не стали мішенню для обстрілу.

Зупинилися біля рівчаку, в якому лежала спалена автівка з пробоїною в дверцятах. «Втрапив снаряд», – сказав чоловік. «Я думаю, що люди встигли втекти з машини», – промовив жалібно менший. Ми дружно закивали: «Звісно, всі врятувалися, синку!»

Деякі чоловіки, незважаючи на загрозу замінованого узбіччя, спустилися й почали розглядати те, що було всередині машини. Підіймалися звідти мовчки.

Так почалася ніч поруч із залишками людини в спаленому авто. Хто то був? Чоловік, жінка, дитина? Хто чекає на тебе і вже не дочекається ніколи?

Зорі, чисті й холодні, мерехтіли над нами, над всіма на цій планеті. Солов'ї заходилися у надзвичайному співі. «Господи, хоч би де озвалася горлиця», – у відчаї подумала я, хоч розуміла, що ніде їй взятися серед ночі. Але дива Господні супроводжували нас на всьому шляху. Раптово, серед гупої ночі якимось застудженим хрипким голосом торохнула вона, моя горлиця!

«Сіра зона» не дарма має таку назву. Декілька кілометрів між останнім

орківським блокпостом і нашим селом виглядали як побита снарядами, вкрита пилюкою, звивиста брудна стрічка. Ледь помітні вигорілі дорожні фішки допомагали не збитися зі шляху.

А потім село, наше село. На блокпості я вглядаюся у форму солдата, ще не вірячи, що це наш. А потім плачу...

У сонячному Запоріжжі на повну туркотять голуби і я чую голос дідуся: «Я ж тобі казав, все буде добре!»

Мій найменший синочок радісно піднімає голову до неба, вдихає на повні груди і поважно сповіщає: «Ви відчуваєте, яке повітря? Це повітря свободи!»

Вже потім, поживши у різних містах і містечках, ми питали сина про те, яке місто з побачених він вважає найкращим. Відповідь дитини була незмінною: «Запоріжжя!»

Доля вела нас подалі від війни. Зовсім не південним, але лагідним і теплим світлом нас відігривав Хмельницький. Чимось схожий на Херсон і водночас зовсім інший. Навіть голуби, такі ситі й великі, не схожі на наших диких горлиць.

Я йду чужим місту й плачу. Хмельницький тепло прийняв нас – є житло, робота, допомога, співчуття, але на серці тоскно. Мені здається, що я бачу обличчя знайомих херсонців, друзів і ворогів. Чоловік усміхається: «Ти просто скучила і тобі ввижається».

Але виявилось, що зустріти херсонців на вулицях Хмельницького цілком можливо. Адже впізнала я торговця овочами з сусідньої вулиці в Херсоні. Він і в Хмельницькому оселився неподалік від нас і торгує на ринку яйцями. Його родина добре облаштувалася, є робота і гроші. Але в очах – туга. Так само і у молодій мамі-херсонки, що приводить дитину до дитячої бібліотеки, де я тепер працюю; й у пані поважного віку з Донецька, що зі своєю старою вівчаркою переїжджає з місця на місце з 2014 року; і у чоловіка, який ще не втратив впевненої осанки самодостатньої людини, але вже метушливо і розгублено поводить себе в черзі за гуманітаркою. Скільки нас – херсонців, маріупольців, миколаївців, харків'ян – прийняли мирні міста?

Я біжу головною вулицею Хмельницького Проскурівською, запізнююсь, закінчується обідня перерва. Ця вулиця чимось схожа на херсонську Суворівську. Вуличні музиканти грають, натовп кудись тече у справах, ка-

фешки заповнені людьми. Але війна навіть тут, у мирному Хмельницькому. Вона слідує за нами очима з фотокарток «Алеї Слави», встановленої посеред вулиці. Поглядів цих очей ніяк не оминати. На світлинах – молоді і не дуже обличчя загиблих на Майдані та на війні. Я усвідомлюю, що ця алея буде зростати, і може вулиці не вистачить для неї...

Так і існуємо – ми у справах, а вони усміхнені з любов'ю дивляться на нас, наче говорять: «Живіть, радійте...»

Я поспішаю, аж бачу – біля лавочки плаче бабуся. Така сільська на вигляд, у хустці, бідненько вдягнена. Пробігаю, потім зупиняюсь і вертаюсь: «У вас щось сталося?» Вона, по-дитячі схлипуючи, показує на обличчя загиблих на плакатах: «Вони ж такі молоді були...» Обіймаю її і біжу далі...

А дика горлиця, хоч і повинна була відлетіти у теплі краї, залишилася і наспівує мені з облетілих дерев: «Скоро додому...»

30.10.2022

Валерія Ніколаєва

**11 ЛИСТОПАДА
2022 РОКУ.
РОЗПОВІДЬ**

...вже неділю немає світла, води, зв'язку.

...мій батько в лікарні, йому зробили складну п'ятигодинну операцію (лікарня на генераторі і вода в бочках, яку привозять волонтери). Лікар – свята людина, не кинув, не відмовив, врятував!

...вдома на плиті в старих пательнях гріється гранітне каміння, яке потім ми заносили у кімнати для обігріву. Листопад той рік був не дуже холодним... На вулиці в усіх ємкостях зібрана вода для змивання туалету, нещодавно пройшов дощ (і як тут не вірити у Всевишнього!).

...мій чоловік вже декілька років творить красу для всього кварталу – саджає кущі бирючини, поливає, стриже їх «за феншуєм», пророщує молоді паростки... Був задум пересадити вже великі кущі сусідам, а собі посадити інший вид. «Але ж не зараз!» – кажу я. Бо ні помитися, ні полити! Але сидіти вдома вже немає сил і він пішов працювати на подвір'я.

...на мій подив, останнім часом пустими вулицями нашого району, ходило багато людей. Люди просто ходили, гуляли! Життя херсонців, мов би стояло на паузі, і люди вже не витримували сидіти вдома, як у тюрмі.

...а ще, у повітрі вітає щось, якесь відчуття, але чого?

...я готувала вечерю, мій чоловік зайшов на кухню і говорить: «Люди кажуть, що наші військові у місті, зайшли з Шуменського району, йдуть до центра, на площу».

...ми вийшли на вулицю запитати ще людей, чи це дійсно так. Це була правда! Люди йшли у сторону площі, їхали на машинах, велосипедах, бігли. У багатьох була наші синьо-жовті прапори, стрічки. На обличчях радість, сльози!

...на розі вулиць сусід прикріпив прапор на ліхтарний стовп. Люди навколо співали гімн України. Нарешті я побачила щирі посмішки херсонців!

...є таке слово – егрегор – колективна душа. Мабуть саме її ми всі відчували в той день. Люди не чули, не бачили, що відбувається, але передавали один одному через нашу колективну Херсонську Душу відчуття свободи!

Михайло Підгайний

**ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ.
ЩОДЕННИК
ОКУПАЦІЇ**

(переклад з російської Вікторії Мусійко)

03.03.2022 (четвер)

Місто захоплене і надія, що незабаром відіб'ють, померла. Вирішив вести свого роду «Щоденник окупації», щоб заспокоїтися і фіксувати те, що відбувається, якщо не для історії міста, то хоча б для своєї особистої та сімейної історії. Дай Боже, все це пережити...

Декілька слів про те, що було після 24 лютого. Початок війни я проспав, бомбардування Чорнобаївки не чув. Першого дня, піддавшись загальній паніці, стояв у чергах, скуповуючи продукти, мило та сірники. На другий день згадав про свій мобілізаційний припис, зібрав рюкзак і пішов у військомат. У той самий, на колишньому Спартаківському провулку, куди ще школярем водили, і де я отримав свій припис.

Біля входу стояв натовп чоловіків різного віку, частина вантажилася до автобуса. Видно було, що мобілізація йде повним ходом. У вестибюлі чоловік з автоматом, зовсім не схожий на солдата, глянув на мою сивину і поставив сакраментальне запитання: «Скільки Вам повних років?» На той час під рюкзаком розболівся свіжопрооперований шлунок, і я згадав, що хірург заборонив піднімати більше десяти кілограмів. Брехати про вік з цієї причини я не став і з формулюванням «Ваше мобілізаційне розпоряд-

ження застаріло» був відправлений додому. Але повертатися вже не було жодної можливості – у шлунку почалися різі. От би «вояка» з мене вийшов, якби забрали... Насилу дістався професора І. І. Мойсеєнка, який жив, на моє щастя, неподалік.

Іван Іванович вже на повну вів інформаційну війну в мережі. З жахом розповів, що на його заклик до російських колег підписати лист із протестом проти війни співчутливо відгукнувся лише один ботанік, ще декілька відмовчались, а решта висловилися в тому дусі, що так вам хохлам і треба. І це доктори наук, світила російської ботанічної науки. Ваня був шокований.

Наступні дні головним чином пройшли у багатогодинному стоянні в чергах до банкоматів – треба було заpastись готівкою; немає жодної впевненості, що в блоковане місто завозитимуть гроші.

А потім у місто увійшли російські солдати. У мережі з'явилися ролики про загибель тероборони у Бузковому сквері, боях на Бериславському шосе та Антонівському мосту. У школі № 24, де викладає Марина (моя дружина), росіяни розстріляли з БМП меморіальну дошку герою АТО, виваливши шматок стіни. Не посоромилися в школу стріляти, «визволителі».

04.03.2022 (п'ятниця)

Росіяни вирубали інтернет і мобільний зв'язок. Це окупація. Вночі наші атакували їх у районі залізничного вокзалу – чути були вибухи. Схоже, гранатні.

Знову почали працювати супермаркети АТБ, але немає підвезення, народ розгрібає залишки товару. Українське радіо ще працює на FM. Якщо погасять, мабуть, можна буде перейти на середні хвилі.

05.03.2022 (субота)

Вночі – канонада з боку Чорнобаївки. Як з'ясувалося, наші роздубали колону, що збиралася на Миколаїв. Половину ночі не спав – болів порізаний (оперований) шлунок. Не пішов на мітинг – нема здоров'я. Совість мучить...

Але ж херсонці відзначилися на славу, виправдалися перед усією країною і Росії показали, як їх «люблять» тут.

Сьогодні солдати пішли, прийшов СОБР замість них. Це ще ті вояки. Буде, як у Чечні: уночі місто – наше, вдень – їхнє.

06.03.2022 (неділя)

Інтернет і мобільний зв'язок повернулися. Вочевидь, без цього не можна навіть на війні.

Почуваюся набагато краще. Вночі не боліло, зміг вийти до міста. Скрізь наші прапори! І на обладміністрації та на флаштоку пам'ятника Небесній Сотні! Люди йдуть, загорнувшись в український прапор. На майдані Свободи другий день мітинг. Народ кричить: «Путін – ху...ло!» Окупанти поховалися. Нікого не видно.

07.03.2022 (понеділок)

Ніч пройшла спокійно, але вдень чути було вибухи. Миколаївці відбили чергову атаку та обіцяли нас підтримати. На фронтах затишшя. Магазини розпродують останній товар. Банкомати не працюють, відчувається нестача готівки. Їжі залишилося на два-три тижні. Як житимемо далі незрозуміло. Біовиживальне занепокоєння буквально не дає спати ночами.

08.03.2022 (вівторок)

Вночі був вибух. Пройшла чутка, що наші збили літак під Білозеркою. У місті спокійно. Магазини працюють. Окупанти не змінюють владу та не контролюють вулиці. На мерії висить величезне блакитно-жовте полотнище та всі довоєнні гасла, включаючи «Слава Україні» та «Смерть ворогам» на фронтоні. Втім у букву «т» вистрілили з чогось – всередині напису велика ідеально кругла дірка з обвугленими краями... Але транспарант висить! Усі пам'ятники – Суворову, Ушакову, Потьомкіну – стоять із прив'язаними до них національними прапорами. На парканах промовисті смуги – жовта та блакитна. Лавки і навіть бордюри пофарбовані в ці ж кольори.

Уявляю ступінь деморалізації російських солдатів і, особливо, офіцерів. Яка там «денацифікація»? Несподівано для них російськомовне місто, з назвами вулиць – Суворівська, Рішел'євська, Воронцовська, Потьомкінська, демонструє абсолютний український патріотизм і повне неприйняття «визволителів».

09.03.2022 (середа)

Спробував зняти гроші у центральному офісі «Аваля». Не зміг вистояти чергу – холодно.

Вороги штурмують Миколаїв. У Маріуполі – гуманітарна катастрофа. Херсон, на щастя, уникнув вуличних боїв; це рідкісне везіння.

10.03.2022 (четвер)

Насилу, але вистояли шалену чергу в «Аваль» і зняли гроші. Випадково зустрів свою давню подругу Наталю Савченко. Дізнавшись, що ми залишилися без готівки, вона дістала гроші та видала 2 тис. грн. Світ не без добрих людей. Ця проблема закрыта. Залишилися ліки.

11.03.2022 (п'ятниця)

Весь день пройшов у пошуку та закупівлі їжі.

Цікаво, що окупаційна адміністрація не перешкоджає виїзду на підконтрольні Україні території хлопців призовного віку. Нервують лише російські солдати. Ходять чутки, що вони буквально агітують на блок-постах не їхати далі: «Ты что, не понимаешь, что тебе мобилизуют?» Але вдіяти нічого не можуть. Нема наказу повертати хлопців назад.

12.03.2022 (субота)

Вдалося роздобути «кравчучку» для перевезення мішків картоплі та цибулі. В руках носити важко. Треба думати про виживання у майбутньому. Добре, що попереду літо.

13.03.2022 (неділя)

Були на величезному мітингу у центрі – на площі Свободи. Тисячі дві-три зібралось. Згодом народ пішов до Вічного вогню. Ми з Мариною злякалися. Я був упевнений, що окупанти якось протидіятимуть – стрілятимуть чи застосують газ, спробують організувати облаву. Але все обійшлося. Друзі подзвонили ввечері і розповіли, що було мирно, якщо не враховувати лайки з ворожими солдатами, які сидять на своїх бронеавтомобілях серед цього моря людей на Перекопській. Все, що вони могли зробити – це стріляти в повітря. Але народ, схоже, зник і розбігатися не збирається.

14.03.2022 (понеділок)

Зрештою зайнявся своєю науковою темою, роздрукував майбутню статтю. На мітинг не пішов – низький тиск, хитає. А може, це від страху...

15.03.2022 (вівторок)

Цілий день наші штурмували Чорнобаївський аеродром і ще якісь об'єкти ближче до Херсона. Народ на вулиці так звик до гуркоту, що вже не розбігається. Знову мітинг біля Вічного вогню. Вночі знову канонада. На війні як на війні.

16.03.2022 (середа)

День пройшов спокійно. Не часто таке буває.

17.03.2022 (четвер)

Вороги зняли прапор та герб з обладміністрації. Почалася якась нова фаза окупації.

Вночі канонада у районі Чорнобаївки. Зустрічався з Сергієм Ващенком; довго сиділи, обговорювали ситуацію, що склалася. Війна затягнулася, а це означає однозначний програш Росії. Я згадав передвоєнний прогноз Гірка-Стрелкова: якщо російська армія протягом двох тижнів не розгромить і не окупує всю Україну, то Захід завалить нас зброєю та боєприпасами, і тоді військова поразка Російської федерації буде неминучою. Схоже, цей прогноз справджується.

Крім Херсона, жоден обласний центр вони не захопили відразу і навіть не блокували. ЗСУ успішно обороняються. Загальна мобілізація дає людський ресурс, а Захід – техніку, спорядження та фінанси. Зрозуміло, що перемога у цій війні – лише питання часу.

З іншого боку, війна має яскраво виражений «гібридний» характер. Українська ГТС безпроблемно перекачує російський газ до ЄС. Європа за це сплачує Путіну величезні кошти на ведення агресивної війни, а Україні набагато менші – на оборону та виживання економіки. За таких умов воювати можна довго.

18.03.2022 (п'ятниця)

Зустрічався з Юрою Багненком. Він намагається організувати гуманітарку – годування нужденних. Таких як він багато. Люди самоорганізуються та налагоджують взаємодопомогу. Таке враження, що виживання міста ніяк не залежить від окупаційної влади. Ми з ними живемо в якихось паралельних світах, що ніяк не перетинаються між собою.

19.03.2022 (субота)

Знову вночі канонада з боку Чернобаївки. Мітинг на майдані Свободи стоїть!

20.03.2022 (воскресіння)

Канонада з боку Миколаєва не вщухає.

У місті своєрідна гібридна окупація. Схоже, між росгвардійцями та підпіллям існує домовленість: ви не розганяєте мітинг, а ми не атакуємо росгвардію. Якось інакше це мирне (поки що) співіснування пояснити складно. Як і раніше, в місті немає піших патрулів, але і ознак злочинності та мародерства теж немає.

21.03.2022 (понеділок)

У місті нуль підтримки окупантів. Знайшлося два десятки колаборантів та одного вже вбили.

Перший раз розігнали мітинг на площі Свободи, є поранені. Стріляли по ногах і закидали світлошумовими гранатами. Схоже, «романтичний» період окупації добігає кінця, і ворог переходить до відкритого терору. Але, як і раніше, в місті немає піших патрулів. Нічні патрулі на бронеавтомобілях викликають сміх. Проїжджаючи ці дурні світять ліхтариками по кущах. Кого вони там можуть побачити? Характерний гуркіт камазівського дизеля чутний за три квартали; будь-якому партизану, щоб сховатися, достатньо зайти за ріг будинку.

22.03.2022 (вівторок)

Вночі знову обнадійливі вибухи з боку Чернобаївки.

Почали з'являтися російські товари, але люди їх не купують. А взагалі, вулична торгівля процвітає – були б гроші.

23.03.2022 (середа)

Переходжу на нелегальне становище. Тож писати припиняю. Окупація затягується і рано чи пізно, вони почнуть виявляти та заарештовувати агентів впливу, і чинних, і колишніх. Тим паче, що орієнтуватимуться явно за захопленими картотеками СБУ. А там моя партія УРП «Собор» напевно прописана, як цілком собі «бандерівська» організація, хоч і припинила іс-

нування кілька років тому. І я, як заступник керівника обласної організації та журналіст-розслідувач, вочевидь там присутній. Та й імовірність доносів виключати не можна. Ворогів на політичній і правозахисній ниві я нажив достатньо. Ризикувати не варто. Житиму на квартирах друзів, додому навідуватимуся зрідка і нерегулярно. Тут не до щоденників.

ПІСЛЯМОВА:

Мої побоювання щодо можливості арешту виявилися сильно перебільшеними. Окупантам не вистачало людей і ресурсів навіть для боротьби з бойовим підпіллям. Що там говорити про мирних пенсіонерів. І донос на мене ніхто так і не написав. Навіть прикро якось. Не допрацював я, мабуть, на патріотичній ниві... Донька з онуком виїхала до Польщі ще за окупантів, ми з Мариною дочекалися визволення міста. У результаті, слава Богу, моя сім'я не постраждала. Проблему продовольства вдалось вирішити. Інтернет сяк-так був доступний, а маленькі магазинчики на районі охоче переводили в готівку наші пенсійні картки. Вода, електроенергія та газ зникали ненадовго. Район майже не зазнавав обстрілів.

Все для нас скінчилося добре.

